

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA EMPATIYA NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Y.M Zufarova

TDPU Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

АННОТАЦИЯ

В данной статье выдвигаются теоретические и практические идеи о психологических аспектах проявления эмпатии у младших школьников, содержании концепции эмпатии и ее психологических особенностях.

Ключевые слова: эмпатия, симпатия, межличностные отношения, общение, развитие эмпатии, уровни эмпатии, эмоция, индивидуальные особенности.

ABSTRACT

This dissertation puts forward theoretical and practical ideas about the psychological aspects of the manifestation of empathy in younger schoolchildren, the content of the concept of empathy and its psychological characteristics.

Key words: empathy, sympathy, interpersonal relations, communication, development of empathy, levels of empathy.

Hozirgi kunda mamalakatimizda yosh avlod ta’lim tarbiyasiga aloxida etibor qaratilmoqda. O‘g‘il qizlarning zamonaviy bilimlarni olishi, yuksak ma’naviyatli bo‘lib ulg‘ayishi uchun zarur shart-sharoitlar borasidagi ishlar izchil davom ettirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati davlat rahbarining 2020 yil uchun mo‘ljallangan eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasidagi nutqida maktab, ta’lim-tarbiya haqida quyidagilarni ta’kidlab o‘tdi.

Har qanday jamiyatda uning kelajagini ta’minlaydigan yosh avlodni sog‘lom va barkamol qilib vayaga yetishi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko‘lami va samarasini yanada oshirishda har tamonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz. Zamonaviy psixologiyada bola emotsional faolligining barcha ko‘rinishlari, aynan hamdarlik, qo‘llab-quvvatlash, ichki birdamlik, empatiyaning yagona muammosi ichida ko‘rib chiqiladi.

Empatiya inson tomonidan boshqa insonning kechinmalari dunyosini tushunishi yoki boshqa insonning emotsional hayotida ishtirok etish qobiliyati deb izoh berish qabul qilingan. Odatda empatiya ob’ekti sifatida boshqa odam ko’riladi, ammo bir qator tadqiqotlarda empatiya ob’ekti sifatida, kuzatuvchi tomonidan antropomorfologik qabul qilingan neytral buyum, tabiat yoki san’at obrazi ko’riladi. Empatiya tushunchasini refleksiv (anglanadigan) tushunish jarayonlari qatoriga ham, hissiy anglash jarayonlariga kiritishadi, ba’zida empatiyada ikkalasining ham belgilarini kuzatishadi.

Empatiyaning ilmiy tushunchasi psixologiyaga hozirgi asrning boshida kirib keldi, lekin bu savolning tarixi ancha oldin boshlangan. Bu hodisaning rivojlanishi birinchi navbatda simpatiya tushunchasiga borib taqaladi. Bu atama bizgacha qadimgi yunonlar tomonidan kiritilgan bo’lib, u odamlar bir-biriga hamdard bo’lishining mazmunini belgilash uchun kerak bo’lgan.

Keyinchalik, bu konsepsiya, simpatiyada adolat va altruizmnining asosini ko’ra olgan A.Smit va simpatiyani insonlarga hamdardlik qila olish qobiliyati va odam ruhiy rivojlanishi bilan birga o’sib boradigan hodisa sifatida ko’rgan G.Spenser tomonidan takomillashtirilgan.

Simpatiya nazariyasining tarafdorlari empatiyani tug’ma xususiyat deb hisoblashgan. U.Mak-daugl simpatiyaning instinktiv kelib chiqish nazariyasini olg’a surgan bo’lsa, T.Ribo esa, uni ham odamga, ham jonivorga xos psixofiziologik xususiyat deb taxmin qilgan.

Simpatiya birlamchi tuyg’u hisoblangan bo’lib, uning asosida ijtimoiy va axloqiy tuyg’ular shakllanadi. Shu o’rinda uni o’zining tuyg’ularini boshqalarning emotsional holatlari bilan moslashtirish, odamlarning ruhiy birdamligi sifatida, ular o’rtasidagi haqiqiy munosabatlar ko’rinishi sifatida qaralgan. Simpatiya tushunchasi vaqt o’tishi bilan birlamchi ma’nosini yo’qotgan. Uning o’rniga “empatiya” tushunchasi kelgan.

Empatiya haqidagi bilimlarning rivojlanishining ikkinchi yo’nalishi T.Lipps tomonidan ishlab chiqilgan his qilish nazariyasi sifatida ko’riladi. His qilish – bu san’ant asarini tushunish jarayoni, keyinchalik esa – odamning o’zini tushunish jarayonidir.

T.Lipps bo’yicha his qilish – bu predmet yoki ob’ekt mohiyatini anglashning o’ziga xos turidir. Indivud o’zini va o’zining kechinmalarini predmet va ob’ekt mazmuni orqali, o’z meniga proektsiyalab anglaydi.

His qilish bu xuddi qabul qilingan predmetni o’zlashtirish: qabul qilish jarayonida proeksiya orqali individ o’zi va predmet orasida birdamlikni tubiga yetadi,

natijada predmet “o‘z-o‘zidan yuzaga keladi”, yoki “shu kabi jarayon tufayli o‘zini o‘zi chaqiradi”.

Shu o‘rinda muallif simpatiya tabiatini beixtiyor-immitatsion sifatida ko‘rib chiqqan. Keyinchalik, ushbu nazariyaga asoslanib, san’at psixologiyasida S.Markus o‘rgangan. U empatiyani estetik zavqlanish ob’ektini tushunish, ushbu ob’ektni his qilish, tasviriy obrazga kirib borish usuli sifatida qabul qilgan.

Bu nazariyalarni birlashtirgan holda, 1909 yili E.Titchener ilmiy psixologiyaga empatiya tushunchasini kiritgan. Shu bilan birga, bu tushuncha ilmiy psixologiyaga T.Lipps tomonidan kiritilgan degan nuqtai nazarlar ham mavjud.

Zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan empatiya emotsional hodisa sifatida, tushunish jarayoni sifatida, boshqalarning xayollari va kechinmalarini his qilish sifatida qaraladi.

L.B.Merfi empatiyani boshqalarning tushkunligiga bee’tibor bo‘lmaslik, uning holatini yengillashtirish va yordamlashish sifatida aniqlanadi. Empatiya adekvat shaklda, ijtimoiy hayotga moslashgan, oilada maksimum ishonch, muhabbat va mehr olgan bolalarda kuzatiladi.

X.L.Rosh va A.G.Kovalev empatiyani bola shaxsi rivojlanishining muhim omillaridan biri deb hisoblashadi. Ularning fikricha empatiya – iliqlik, e’tibor va ta’sirning birlashmasidir. Mualliflar bola rivojlanishi g‘oyasiga, ota-ona va bola o‘rtasidagi ehtiyojlar muvozanatini o‘rnatish jarayoni sifatida qarashadi. Ehtiyojlar muvozanatiga rioya qilish tarbiyani yanada samaraliroq qiladi. Agarda empatiya bolani o‘qitishning psixologik iqlimini belgilasa bundan qulay jihat bo‘lmasligi ham mumkin.

Empatiyani tushuncha sifatida o‘rganuvchi, psixologlar Daymond va Bronfenbrenner tomonidan, bu jarayonning shaxs emotsional tomonlari bilan o‘zaro bog‘liqligi ko‘rsatilgan.

Ularning talqini bo‘yicha empatiya – bu senzitivlik va ijtimoiy insayt, ya’ni individ boshqa odamning tuyg‘u va o‘ylarini qabul qila olish qobiliyatidir. Bu tadqiqotchilar o‘z tajribalarini empatiyaning perpektiv tipida qurishadi. Ularni maxsus uyushtirilgan vaziyatda begona odamlar bir birining javoblarini bashorat qilishlari qiziqtiradi.

Daymondning so‘zlari bo‘yicha, empatiya bu vaziyatda “insonning ichki dunyosini intellektual reproduksiyasi” sifatida amalga oshiriladi. Daymond va Bronfenbrennerlarning qarashlariga ko‘ra, empatiya odamlarni tushunishda kognitiv qobiliyat deb qarashsa-da, anglash jarayonini yengillashtiruvchi xususiyatlar yetakchi bo‘lib chiqishdi.

Empatiyani kognitiv va emotsional hodisa sifatida talqin qilishdagi kelishmovchiliklar, tushunish va empatiya jarayoni, ongning ham u, ham bu taraflari bilan bog‘langanligi tufaylidir. Bu ikkala jarayon ham insonning ichki dunyosini tushunishdagi nafaqat turli xil usul hisoblablanadi balki, xulq-atvorda turli xil tuzilish va vazifaga egadir.

Agar tushunish – bu individ tomonidan boshqa odamning xulq-atvorini intellektual tahlil qilish jarayoni bo‘lsa, empatiya esa – boshqa odamlarning kechinmalariga emotsional hamdard bo‘lishdir.

Psixologiyada T.P.Gavrilov tadqiqotlarida empatiya tushunchasi individning boshqa odam, jonivor va boshqalarning kechinmalariga nisbatan emotsional qarashidir.

Muallif empatiyaning ikki turini ajratadi: birga qayg‘urish, ya’ni sub’ekt boshqa sub’ekt his qilayotgan tuyg‘ularni his qila olishi, va achinish, ya’ni boshqa odam tuyg‘ulari haqida qayg‘urish va boshqalar.

Empatiya boshqa odamning ichida nima bo‘layotganini, nima haqida qayg‘urayotganini, atrofni qanday baholayotganini to‘g‘ri tasavvur qila olish qobiliyatiga asoslangan.

Aynan empatiya tufayli, kitob o‘qib yoki film ko‘rib turib, turli xil vaziyatlarga tushib qolgan odam his qiladigan narsalarni his qilamiz. Masalan: urush liniyasida tikanli sim ostida sudralib ketayotgan josusning xavotiri va najotini; zarba urgan futbolchining quvonchini; imtixonidan o‘ta olmagan o‘quvchining alami va tushkunlikka tushushiga olib keladi. Shuning uchun odam u yoki bu holatlar boshqa odamlar tomonidan qanday qabul qilinishini qanchalik yaxshi tasavvur qila olsa, empatiya shunchalik yuqori bo‘ladi.

Odamning empatik qobiliyatlari hayotiy tajriba oshishi bilan oshib boraveradi. Ko‘p narsani ko‘rgan va ko‘p narsani boshidan o‘tkazgan keksa odamlar, u yoki bu vaziyatga tushib qolgan odamlar nimani his qilishini, kichkina o‘quvchiga nisbatan yaxshiroq tushunishadi.

Empatiyaning rivojlanishi – bu boshqa insonning foydasiga hal bo‘luvchi bevosita ta’sir qiluvchi axloqiy motiv va motivatsiyalarning shakllanishidir. Empatiya yordamida kichkina bolaning boshqa odamlar kechinmalari dunyosiga kirib borishi jarayoni paydo bo‘ladi hamda boshqalarning qadriyatlariga haqidagi tushuncha yuzaga keladi natijada boshqalar hotirjamligini o‘ylash kabi xususiyat rivojlanadi.

Empatiya rivojlanishining, axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirish asosida bolaning atrofida qilargaga nisbatan shakllanayotgan yondashuvi yotadi. Ya’ni, bolaning

kattalarga bo‘lgan munosabati, birinchi navbatda ota-onasi bilan yaqin munosabatlarida qayd qilinadi.

Oila a’zolarining bir-biri bilan bo‘lgan empatik, ishonchli munosabatlari shaxsning garmonik rivojlanishini belgilab beradi. Qayg‘urish, achinish, boshqa odamga yordam berish qobiliyatining to‘laonli rivojlanishi uchun oilaviy, do‘stona munosabatlar muhiti zarur. Bolaga bo‘lga noempatik munosabatlarning mazmuni birinchi navbatda uni tarbiyalayotgan odamlar tomonidan ochib beriladi.

Ota-onaning munosabatlari bolada yaxshilik, boshqalarga achinish, ular uchun o‘zini kerakli, sevimli va muhim deb bilishni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Bola uchun eng muhimi yaxshilik va mehribonlik muhitida o‘sayotganligidir. Tarbiya “qanot bag‘ishlovchi” bo‘lishi kerak, bolani maqtovlar, qayg‘urish, achinish, tabassum, hayratlanish, olqishlar bilan qanotlantirish kerak.

Kichik o‘quvchilarning empatiya qobiliyatlari hayotiy tajribasining oshishi bilan ortib boradi. Empatiya va empatik xulq-atvorni samarali tarbiyalash ijodiy tasavvurning rivojlanishi asosida amalga oshiriladi.

Shunday qilib, empatiya juda murakkab va ko‘pqirrali tushuncha bo‘lib, juda chuqur qayg‘urishni belgilaydi. Empatiyay etakchii jtimoiy tuyg‘u bo‘lib, individning boshqa odamlar kechinmalariga emotsional javob bera olish qobiliyati sifatida ko‘riladi. U boshqa odamni sub’ektiv qabul qilish, uning kechinmalarini, xayollari va tuyg‘ularini tushunishni o‘z ichiga oladi.

REFERENCES

1. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularni mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son qarori. 2018 yil 5 iyun.
2. Bo‘ronova D. Yoshlar – davlatning rivojlanish strategiyasida // Sharqshunoslik. – Toshkent, 2006. – № 2. – B. 144-149.
3. Vorobev N.E., Suxanseva V.K., Ivanova T.V. O pedagogicheskoy culture budущego uchitelya // Pedagogika. 1992. – № 1-2. – S. 667-70.
4. Ismailova, N., & Grahova, S. Mythological stories about house-spirit: Themes, structure, psychological particularities.
5. Ismailova, N., Panfilov, A., Ljdokova, G., & Farhatovich, K. Gender aspects of confounding factors in the preparation of powerlifters.

6. Ismailova, N., & Grahova, S. Bylichkas in folklore for children: Psychology of being.
7. Gaifullina, N., Ismailova, N., Makarova, O., Panfilov, A., & Ljdokova, G. Individual psychological singularities of persons with disabling diseases.
8. Ismailova, N., Tsagarelli, Y., & Shumikhin, S. (2017). Computerised system to rate junior athletes' psycho-emotional stability in team and individual sport disciplines. *SCOPUS00403601-2017-8-SID85039420339*.
9. Ismailova, N., Ljdokova, G., Panfilov, A., Gaifullina, N., & Makarova, O. (2015). Individual psychological singularities of persons with disabling diseases. *SCOPUS-2015-7-1-SID84922724007*.
10. Tashkent, D. S., Abduazizova, V., & Komilova, G. (2021). Health-Saving Problems of Children and Adolescents in Emergency Situations. *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research*, 38(4), 30634-30636.
11. Камилова, Н. Г., & Соипова, М. Л. (2020). Правовые и социокультурные основы интеграции в общество детей с ОВЗ в Узбекистане. In *Инклюзивное образование и психолого-педагогическое сопровождение лиц с ОВЗ и инвалидов: от раннего возраста до профессиональной подготовки. Региональные практики и модели* (pp. 96-103).
12. Шарипова, Д. Д., & Камилова, Н. Г. (2020). Развитие действенной мотивации к здоровому образу жизни у неорганизованной молодежи как эффективный путь становления личности. In *Современная реальность в социально-психологическом контексте-2020* (pp. 71-74).
13. Комилова, Н. Г., & Шарипова, Д. Д. (2018). Повышение эффективности формирования идеологического иммунитета у молодёжи. *Наука и образование сегодня*, (4 (27)), 58-59.
14. Камилова, Н. Г., & Парпиева, Ш. А. (2018). Деформации ценностно-смысловой системы как фактор дезадаптации личности подростка. In *Образование как фактор развития интеллектуально-нравственного потенциала личности и современного общества* (pp. 196-201).
15. Камилова, Н. Г., & Инагамова, Л. У. (2016). Психологические особенности конфликтности во взаимоотношениях студенческой молодежи. In *Личность в современном мире* (pp. 109-113).
16. Khayitov, O. E. (2022). Leading Factors in the Psyche of Adolescent Girls Gymnasts. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(1), 610-615.

17. Khayitov, O. E. (2022). Socio-Psychological Views of Eastern Thinkers and Scholars on Management. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(1), 184-189.
18. Хайитов, О. Э. (2020). Моделирование психологической компетентности руководителя: концептуальный эмпирический анализ. *Academic research in educational sciences*, (3), 526-540.
19. Ҳайитов, О. Э. (2020). Раҳбарда психологик компетентликни ривожлантиришнинг комплекс модели. *Academic Research in Educational Sciences*, 1(2), 120-136.
20. ҲАЙИТОВ, О. (2019). Психологик компетентликни шакллантиришга замонавий ёндашув (назарий жихат). *Фан-Спортга*, (1), 59-64.
21. Хайитов, О. Э. (2019). Научное обоснование формирования социального статуса молодежи в контексте акмеологических взглядов. *Вопросы педагогики*, (11-1), 261-264.
22. Каримова, В. М., & Хайитов ОЭ, О. Г. Иқтисодий психология ва психологик иқтисод тўғрисида. *Иқтисодиёт ва таълим*, 2007(4), 145-150.
23. Hayitov, O. E., & Eshboev, A. O. (2019). Sports marketing in Uzbekistan: problems and prospects. *Economics*, (5), 43.
24. HAYITOV, O. E. (2021). CHARACTERISTIC OF STRUCTURAL COMPONENTS OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCY OF A LEADER. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(1), 119-131.
25. Ҳайитов, О. Э. (2021). РАҲБАР ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИНГ ТАРКИБИЙ КОМПОНЕНТИ: УСТУВОР ПСИХОЛОГИК СИФАТЛАРДАН ИЖТимоий Йўналганлик САРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 1212-1226.
26. Эшбоевич, Ҳ. О. (2020). ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ЎРТА БЎҒИН РАҲБАРИ ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШНИНГ КОМПЛЕКС МОДЕЛИ. *Современное образование (Узбекистан)*, (9 (94)), 38-47.
27. Исаева, У., & Джалилова, С. (2018). The usage of new pedagogical technologies in lessons. *Молодой ученый*, (5), 169-171.
28. Халикова, Ш. Т. (2021). РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ. *Проблемы науки*, 9(68), 62-64.
29. Халикова, Ш. Т., & Саматова, З. К. (2021). ВЛИЯНИЕ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ

ТОЛЕРАНТНОСТИ. “ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA
UNGA QARATILGAN KREATIV G’OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR”, 503-
505.

